

ACTION AND REACTION IN ARCHITECTURE

1.

In his book *Action and Reaction: The Life and Adventures of a Couple* of 1999, Swiss literary theorist Jean Starobinski asks himself why it happens so often that an action – a situation, a statement, an act – asks for a reaction. He refers to Newton's third law, formulated in 1687 in *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*: if object A exerts a force on object B, this is accompanied by another force, opposite but equally large, from B to A. Newton argues that forces never occur alone, but always in pairs. Although action and reaction force have the same size and work in opposite directions, they do not neutralise each other because they act simultaneously on different objects.

This mechanism is metaphorical for a social, cultural, political and historical phenomenon: when somebody develops ideas that guide his or her public actions, then somebody else will consider these conceptions and their accompanying actions to be insufferable and even unbearable. The result is a reaction with an equally large size, but with an opposing direction and meaning. The opponent is not unilaterally impugned or criticised; the goal is to present an alternative that replaces the first proposition, but at the same time remains connected to it. Action and reaction are, as in Hegel's traditional dialectics, thesis and antithesis, with the difference that they are only valuable as long as they are equivalent, and postpone their synthesis or merger.

Starobinski argues that this couple is of a relatively recent origin. It has not always been the case that an action was automatically followed by a reaction:

Reactio and *reagere* are not part of the ancient Latin lexicon. They are not found in any text from Antiquity. . . . The antonym of *agere* in classical Latin is *patior* (to suffer, to undergo); the antonym of *actio* is *passio*. Action and passion are much more solidly established conceptual opposites. This couple was present in philosophical Greek (*poieo/paskho*). Passed on to Latin, it was later transmitted to the European languages. *Reagere* came much later, among the Scholastics, and provided a double for *patior*, while also giving it an active sense.¹

It a surprising declaration: an action was something that you could only undergo patiently and passively; for a more 'active' reaction, even the correct term was missing. It is of course impossible to ascertain precisely when that started to change. Nevertheless, Starobinski describes how at the end of the seventeenth century the physical terms of action and reaction that Newton determines in nature, move to society, to politics and to culture. At the beginning of the eighteenth century Montesquieu, for example, uses the concept of action and reaction 'to establish the necessary sequence of causes and effects among natural forces and, from there, to express

¹ Jean Starobinski, *Action and Reaction: The Life and Adventures of a Couple* (New York: MIT Press/Zone Books, 2003), 22.

ACTIE EN REACTIE IN ARCHITECTUUR

1.

In zijn boek *Action et réaction: Vie et aventures d'un couple* uit 1999 vraagt de Zwitserse literatuurtheoreticus Jean Starobinski zich af waarom het zo vaak gebeurt dat een actie – een situatie, een uitspraak, een daad – om reactie vraagt. Hij verwijst naar de derde wet van Newton, geformuleerd in 1687 in *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*: als voorwerp A een kracht op voorwerp B uitoefent, gaat dat gepaard met een even grote, maar tegengestelde kracht van B op A. Newton stelt dat krachten nooit alleen voorkomen, maar steeds in paren. Hoewel de actie- en reactiekrachten tegengesteld én even groot zijn, heffen ze elkaar niet op, omdat ze gelijktijdig inwerken op verschillende objecten.

Dit mechanisme is een metafoor voor een maatschappelijk, cultureel, politiek en historisch verschijnsel: wanneer iemand ideeën ontwikkelt die zijn publiek handelen sturen, dan zal iemand anders deze opvattingen, en de actie die eruit voortvloeit, als onduelbaar en zelfs als ondraaglijk beschouwen. Het resultaat is een reactie met een even grote kracht, maar met een tegengestelde lading en betekenis. De tegenstander wordt niet eenzijdig bekampt of bekritiseerd; het doel is een alternatief te presenteren dat het eerste voorstel vervangt, maar er tegelijkertijd mee verbonden is. Actie en reactie zijn, zoals in Hegel's traditionele dialectiek, als these en antithese, met dat verschil dat ze pas waardevol zijn zolang ze gelijkwaardig tegenover elkaar staan, en hun synthese of versmelting uitstellen.

Starobinski betoogt in *Action et réaction* dat deze koppeling van relatief recente datum is. Het is niet altijd zo geweest dat een actie automatisch door een reactie werd gevolgd:

Reactio, reagere maken geen deel uit van het oude Latijnse lexicon. Ze zijn in geen enkele tekst uit de oudheid terug te vinden. (...) Het antoniem van *agere* in het klassieke Latijn is *patior* (lijden, ondergaan); het antoniem van *actio* is *passio*. Actie en passie zijn conceptuele tegenstellingen die veel steviger zijn ingebed. Deze koppeling was al aanwezig in de Griekse filosofische taal (*poiein/paskhein*). Via het Latijn werd het later opgenomen in de Europese talen. *Reagere* kwam pas veel later, bij de scholastici, voor een deel om 'lijden', *patior*, van een tegenhanger te voorzien en er een actieve betekenis aan te geven.¹

Het is een verrassende vaststelling: een actie kon je alleen lijdzaam en passief ondergaan, en voor een meer 'actieve' reactie ontbrak zelfs de juiste term. Het is natuurlijk onmogelijk om precies vast te stellen wanneer daarin verandering is gekomen. Toch beschrijft Starobinski hoe aan het eind van de zeventiende eeuw de fysische termen van actie en reactie die Newton in de natuur vaststelde, zich verplaatsen naar de maatschappij, de politiek en de cultuur. Aan het begin van de achttiende eeuw grijpt Montesquieu het concept van actie en reactie bijvoorbeeld

1 Jean Starobinski, *Action et réaction: Vie et aventures d'un couple* (Parijs: Éditions du Seuil, 1999), 18.

the conflicts and imbalances that can set in among social, collective, and individual agents'.²

This conceptual couple becomes essential for Enlightenment, an intellectual movement that can be summarised as a versatile but concentrated reaction to a traditional, dogmatic and unreasoned belief in authority. Action and reaction form a pattern that soon coincides with modern thought and with intellectual or cultural activities proper, based as they are on the sceptical and critical conviction that everything could always be different than it is generally accepted. Starobinski quotes Simmel, who noted in 1913 in his *Hauptprobleme der Philosophie*: 'One can probably describe the philosopher as someone who disposes of the receptive and reactive organ for the whole of being.'³ A cogitative poet like Paul Valéry goes even further by interiorising action and reaction, when he writes in his *Cahiers*: 'I am a reaction to what I am.'⁴ The consideration of what is true or good becomes a process that can never be completed: every thought becomes an action that asks for a reaction, and this reaction itself turns into a new action . . .

Not coincidentally, the same Valéry noted in his *Cahiers* an almost euphoric exclamation: 'Architecture – how my mind retrieves itself therein!'⁵ Since the genesis of architecture as a more or less autonomous discipline, both thinking or writing about architecture and designing or building, are indeed determined by action and reaction – in the thought process of designers, but also mutually played out between architects, historians and critics in the public domain. Somebody who engages himself with architecture, studies history, tries to critically make a distinction between different practices, and takes – whether explicitly and consciously or not – a position towards a desirable (practice of) architecture. The opening sentence of *Observations sur l'Architecture* from 1765 by Laugier – an architectural theoretician from the period of Enlightenment who keeps on provoking reactions – can be considered as emblematic: 'Not everything has been said about architecture.'⁶ It is the rhetorical opening move of every positioning: a lot of things have been said, yet not everything has been discussed, which implies that the most important subjects have been neglected, and that nearly everything that others have asserted asks to be complemented, rectified or contradicted. The modern history of architectural ideas can be read as a succession of actions and reactions, as it has been comically explicated by John Summerson in 1957 in 'The Case for a Theory of Modern Architecture':

Perrault said antiquity is the thing and look how rational; Lodoli seems to have said rationalism is the thing, down with antiquity; Laugier said up with *primitive* antiquity, only source of the rational; Durand said down with Laugier, rationalization means economics; Pugin said down with antiquity, up with Gothic and look how rational; Viollet-le-Duc said up with Gothic, prototype of the rational. Eventually a voice is heard saying down with all the styles and if it's rationalism you want, up with grain elevators and look, how beautiful!⁷

2.

Summerson starts his concise history with Perrault and the *Querelle des Anciens et des Modernes*, which, not coincidentally erupted in 1687, the year in which Newton formulated his law of action and

2 Ibid., 303-304.

3 Georg Simmel, *Hauptprobleme der Philosophie* (Berlin/Leipzig: Göschen, 1913), 12.

4 Paul Valéry, *Cahiers: Tome II* (Paris: Gallimard, 1974), 1356.

5 Ibid., 943.

6 Marc-Antoine Laugier, *Observations sur l'architecture* (The Hague: Saillant, 1765), v.

7 John Summerson, 'The Case for a Theory of Modern Architecture', in: Joan Ockman and Edward Eigen (eds.), *Architecture Culture 1943-1968: A Documentary Anthology* (New York: Columbia Books of Architecture/Rizzoli, 1993), 230.

aan ‘om de opeenvolging van oorzaken en gevolgen bij natuurlijke krachten vast te stellen, en om van daaruit de mogelijke conflicten en onevenwichtigheden tussen collectieve of individuele sociale actoren uit te drukken’.²

Het begrippenpaar wordt essentieel voor de Verlichting, een intellectuele stroming die kan worden samengevat als een veelzijdige, maar geconcentreerde reactie op een traditioneel, dogmatisch en onberedeneerd geloof in autoriteit. Actie en reactie vormen een patroon dat al snel samenvalt met het moderne denken en met intellectuele of culturele activiteiten zelf, gebaseerd als ze zijn op de sceptische en kritische overtuiging dat alles ook altijd anders zou kunnen zijn dan wordt aangenomen. Starobinski citeert Simmel, die in 1913 noteert in zijn *Hauptprobleme der Philosophie*: ‘Men kan de filosoof waarschijnlijk omschrijven als iemand die beschikt over het ontvangende en reactieve orgaan voor het geheel van het zijn.’³ Een denkende dichter als Paul Valéry gaat nog verder door actie en reactie te internaliseren, als hij in zijn *Cahiers* schrijft: ‘Ik ben een reactie op wie ik ben.’⁴ De afweging van wat waar of goed is, wordt een nooit te voltooien proces: elke gedachte wordt een actie die om reactie vraagt, en die reactie wordt zelf weer een nieuwe actie...

Niet toevallig noteert dezelfde Valéry in zijn *Cahiers* ook een haast euforische uitroep: ‘De architectuur – hoe mijn geest zich daarin terugvindt!’⁵ Sinds het ontstaan van architectuur als een min of meer autonome discipline, wordt zowel schrijven en denken over architectuur als ontwerpen en bouwen inderdaad bepaald door actie en reactie – in het denkproces van ontwerpers, maar ook onderling uitgespeeld tussen architecten, historici en critici in het publieke domein. Wie zich geëngageerd bezighoudt met architectuur, bestudeert de geschiedenis, probeert kritisch een onderscheid aan te brengen tussen verschillende praktijken, en neemt – al dan niet expliciet of bewust – een positie in ten opzichte van een wenselijke architectuur(praktijk). De openingszin van *Observations sur l’Architecture* uit 1765 van Laugier – een architectuurtheoreticus uit de Verlichting die tot vandaag de dag reacties blijft uitlokken – kan als emblematisch gelden: ‘Over architectuur is nog niet alles gezegd.’⁶ Het is de retorische openingszet van elke positiebepaling: er is al veel gezegd, maar lang nog niet alles, wat impliceert dat het belangrijkste over het hoofd is gezien, en dat bijna alles van wat anderen hebben beweerd, om aanvulling, rechtzetting of tegenspraak vraagt. De moderne architectuurgeschiedenis laat zich daarom lezen als een opeenvolging van acties en reacties, zoals grappig uiteengezet door John Summerson in 1957 in ‘Over de mogelijkheid van een theorie van de moderne architectuur’:

Perrault stelde: de Oudheid is je van het, en kijk eens hoe rationeel; Lodoli zei blijkbaar: rationalisme is je van het, gedaan met de Oudheid; Laugier stelde dan weer de *primitieve* Oudheid voorop als enige bron van het rationele; Durand zei: gedaan met Laugier, rationalisme betekent economie; Pugin zei: gedaan met de Oudheid, hoera voor gotiek en kijk eens hoe rationeel; Viollet-le-Duc zei: hoera voor gotiek, het prototype van het rationele. En uiteindelijk wordt een stem gehoord die zegt: gedaan met al die stijlen, en als je rationalisme wil, dan moet het zijn: hoera voor graansilo’s en kijk eens hoe mooi!⁷

2.

Summerson begint zijn beknopte geschiedenis met Perrault en de *Querelle des Anciens et des Modernes*, niet toevallig uitgearbarsten in

2 Ibid., 289.

3 Georg Simmel, *Hauptprobleme der Philosophie* (Berlijn/Leipzig: Göschen, 1913), 12.

4 Paul Valéry, *Cahiers: Tome II* (Parijs: Gallimard, 1974), 1356.

5 Ibid., 943.

6 Marc-Antoine Laugier, *Observations sur l’architecture* (Den Haag: Saillant, 1765), v.

7 John Summerson, ‘Over de mogelijkheid van een theorie van de moderne architectuur’, in: Hilde Heynen et al. (red.), *‘Dat is architectuur’: Sleutelteksten uit de twintigste eeuw* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2001), 320.

reaction. About these discussions, Joseph Rykwert wrote in *The First Moderns*: ‘Not even the necessity of a high moral tone was at issue; nor was the polemic a simple matter of personal rancour. Profound convictions about the nature of past achievement and the nature of progress were at odds.’⁸ In this issue of *OASE* we want to collect such convictions. When is a conviction profound, and not superficial or non-committal? The answer is simple: when the conviction is at least partly the result of a reasoned but passionate reaction to a previous action. In the 11 texts in this issue two positions (at least) are dealt with: a way to make architecture (or to arrange, to interpret or to historicise the built environment), and another way to do the same. Eleven authors reconstruct the decisions and the motivations of architects, critics, theoreticians, urban planners or developers, and they investigate how words and deeds formed a reaction to previous actions.

Maarten Delbeke describes the most famous rivals in the history of architecture: Bernini and Borromini. By indicating how their relationship has become a myth, he visualises a more general matter. A contradiction or a position becomes, just like most consequences of human acts, only really clear afterwards; the reaction to an action needs an external view to become visible. This implicates how in this process assumptions are made about intentions, while historical contingencies or concurrent events become meaningful thanks to the intervention of an outsider, and light up as a revealing field of forces. This is one of the differences between Newtonian physics and architecture and culture: the latter do not deal in the first place, as the exact sciences do, with the *certum* or the description of what is certain, but rather with the *probabile*, with arguing about what is not only probable, but also important. That becomes clear in the contribution by Pier Vittorio Aureli: it is not possible to prove that Nicholas Hawksmoor built his churches in seventeenth-century London as a reaction to the generic city developments of the terraced house, directed at economy and profit, as building block. At the same time, it is an irrefutable contradiction that asks for interpretation and that can reveal a historical mechanism, but also a characteristic of modern cities and – retroactively – a future approach.

A related question is whether an action can be the only condition for the existence of a reaction. Richard Wittman writes about the architecture theory of Jean-Louis Viel de Saint-Maux. In his writings, the ideas of Laugier played an important part. It is unlikely that Viel de Saint-Maux would have developed *no* theories without the oeuvre of Laugier. But what he has written and thought is formed by the reaction the latter’s work asked for. The same goes, as Richard Anderson indicates, for the High-Rise City of Ludwig Hilberseimer more than a century later: a project that shows the convictions of Hilberseimer, but that is at the same time a polemical reaction to Le Corbusier’s *Ville Contemporaine* of a couple of years earlier. Often a reaction can help to refine points of view, or to awaken decisions and projects that lie dormant. Christopher Long describes how Josef Frank defined his position towards modern architecture by at the same time being part of and turning away from the attempts of the CIAM to streamline that architecture into one movement.

Can everything that follows the Second World War not be considered as one increasingly fragmented reaction to the heroic and mythologised action of modernist architecture? Roberto Gargiani

8 Joseph Rykwert, *The First Moderns: The Architects of the Eighteenth Century* (Cambridge, MA: MIT Press, 1980), 28.

1687, het jaar waarin Newton zijn wet van actie en reactie formuleerde. Over deze discussies schreef Joseph Rykwert in *The First Moderns*: ‘Niet eens de noodzaak van een hooggestemde morele toon stond ter discussie; noch was de polemiek een kwestie van persoonlijke rancune. Diepgaande overtuigingen over wat eerder bereikt is en over de vooruitgang, werden tegen elkaar uitgespeeld.’⁸ In dit nummer van *OASE* willen we dergelijke overtuigingen, geformuleerd over en binnen de architectuurdiscipline, verzamelen. Wanneer is zo’n overtuiging diepgaand, en niet oppervlakkig of vrijblijvend? Het antwoord is in navolging van Starobinski eenvoudig: als die overtuiging minstens gedeeltelijk het gevolg is van een beredeneerde, maar gepassioneerde reactie op een eerdere actie. In de 11 teksten in dit nummer komen (minstens) twee posities aan bod: een manier om aan architectuur te doen (of om de gebouwde omgeving in te richten, te interpreteren of te historiseren), en een andere manier om hetzelfde te doen. Elf auteurs reconstrueren de beslissingen en beweegredenen van architecten, critici, theoretici, stadsplanners of bouwpromotoren, en ze gaan na hoe hun woorden en daden een reactie vormden op eerdere acties. Met deze selectie streven we enerzijds naar een beredeneerde vertegenwoordiging van opeenvolgende historische momenten, en onderschrijven we anderzijds de culturele autonomie van architectuur, dat wil zeggen: het vermogen van architecten, theoretici en critici om door middel van architectonisch ontwerp en architecturale reflectie uitspraken te doen en kennis te verwerven over de wereld, de geschiedenis, de mens en de maatschappij.

Maarten Delbeke beschrijft de beroemdste rivalen in de architectuurgeschiedenis: Bernini en Borromini. Door aan te geven hoe hun relatie een mythe is geworden, maakt hij een algemene kwestie zichtbaar. Een tegenstelling of een positie wordt, zoals alle gevolgen van menselijk handelen, pas echt duidelijk achteraf; de reactie op een actie heeft een externe blik nodig om zichtbaar te worden. Het impliceert hoe er in dat proces veronderstellingen worden gedaan over intenties, terwijl historische toevalligheden of gelijktijdige gebeurtenissen door de interventie van een buitenstaander betekenis krijgen, en als revelerend krachtenveld oplichten. Dat is een van de verschillen tussen de Newtoniaanse fysica en architectuur en cultuur: het gaat niet in de eerste plaats, zoals in de exacte wetenschappen, om het *certum* of het beschrijven van wat zeker is, als wel om het *probabile*, om het beargumenteren van wat niet alleen waarschijnlijk, maar ook mogelijk is. Dat wordt duidelijk in de bijdrage van Pier Vittorio Aureli: het valt niet feitelijk te bewijzen dat Nicholas Hawksmoor zijn kerken in het zeventiende-eeuwse Londen bouwde als reactie op de generieke stadsontwikkeling met op economie en profijt gerichte rijtjeshuizen als bouwstenen. Tegelijkertijd gaat het om een onweerlegbare tegenstelling die om duiding vraagt, en die een historisch mechanisme kan onthullen, maar ook een eigenschap van moderne steden en – op retroactieve wijze – een aanpak voor de toekomst.

Het is een verwante vraag of een actie de enige bestaansvoorwaarde kan vormen voor een reactie. Richard Wittman schrijft over de architectuurtheorie van Jean-Louis Viel de Saint-Maux. De opvattingen van Laugier speelden in diens teksten een belangrijke rol. Het is onwaarschijnlijk dat Viel de Saint-Maux *geen* theorieën ontwikkeld zou hebben zonder het oeuvre van Laugier. Maar wat hij heeft geschreven en gedacht, is gevormd door de reactie waar diens werk om vroeg. Hetzelfde geldt, zoals Richard Anderson aangeeft, voor de *Großstadtarchitektur* van Ludwig Hilberseimer meer dan een eeuw later: een project dat blijkt geeft van Hilberseimer’s mening, maar tegelijkertijd een polemische

8 Joseph Rykwert, *The First Moderns: The Architects of the Eighteenth Century* (Cambridge, MA: MIT Press, 1980), 28.

considers the work of Philip Johnson as a struggle with the oeuvre of Mies – a fight that Johnson tried to settle, among other things, with his idiosyncratic use of concrete, but also a battle that every post-war architect has entered, more or less. Simon Critchley goes into the famous polemic between Reyner Banham and Aldo Rossi. Their words were accompanied by architectural acts; written actions and ideas about society, have led to built or designed reactions. In this issue, Stefano Corbo covers the largest distance in time. The work of Peter Eisenman is developed for an important part in reaction to Palladio. Still, the interplay of forces between these two cannot be isolated as such: other interpreters of Palladio also play a role, so that Eisenman can come to terms by means of the latter's work with father figures like Colin Rowe.

The three final contributions deal with the 1970s and 1980s. Isabel Doucet talks about the two kinds of attempts of the ARAU to confront city developments in Brussels: a political reaction by means of *contreprojets* to a broad and sometimes slippery action of demolition and urban renovation. Christophe Van Gerrewey reconstructs the rupture between two architects who studied and held office together: Lucien Kroll and Charles Vandenhove. Since the 1970s, as becomes emblematically clear in their student housing projects, they took opposite directions, exemplary for the force field of participation and autonomy that keeps on dominating architecture. Léa-Catherine Szacka, to conclude, deals with the most clear and most immune reaction to modern architecture: postmodernism. The critical regionalism that Kenneth Frampton developed in the 1980s is unthinkable without the contested and mediated positions of his contemporaries.

3.

As such the set of reconstructions of actions and reactions in this OASE concludes around 1985. It is tempting to suggest that the action-and-reaction-model disappeared together with the twentieth century. Today the field of architecture seems globalised and individualised at the same time. Entering into meaningful and antagonistic relationships, reacting polemically to actions of colleagues, distinguishing a position elsewhere, consequently taking a clear position of one's own and communicating it rationally: if it has not become impossible, than it certainly has become rather rare.

There are many ways to partially explain that. An important reason has to do with the way in which intellectual labour is organised. Fundamental is the exponential growth and the success of architecture and of architecture culture. Positioning requires, no matter how limited, intuitive or provisional, a form of analysis, synthesis and discretion. But who can claim today to have a sharp view on everything that is being built? Has, for example, anyone – apart from the jury – taken note of even a few of the 1,715 projects that were submitted for the Guggenheim Helsinki Competition in 2014? Who is acquainted with everything that has been written on one specific and clearly defined subject during the past ten years? And has, since 2000, one text or one book been published that was read by a majority of the architectural field?

This situation is characteristic of both production and reflection. On a website such as Academia.edu, more than 38 million academics are gathered. Even if only one hundredth of them are occupied by

reactie is op de *Ville Contemporaine* van Le Corbusier van enkele jaren eerder. Vaak helpt een reactie om standpunten te verfijnen, of om uitspraken en projecten die sluimerend bestonden aan het licht te brengen. Zo beschrijft Christopher Long hoe Josef Frank zijn houding ten opzichte van de moderne architectuur bepaalde door tegelijkertijd deel uit maken én zich af te keren van de pogingen van CIAM om die architectuur tot één beweging te stroomlijnen.

En is alles wat op de Tweede Wereldoorlog volgde, niet op te vatten als een steeds meer gefragmenteerde reactie op de heroïsche en gemythologiseerde actie van de modernistische architectuur? Roberto Gargiani bespreekt het werk van Philip Johnson als een worsteling met het oeuvre van Mies – een strijd die Johnson onder meer door zijn idiosyncratisch gebruik van beton probeerde te beslechten, maar waar elke naoorlogse architect in meer of mindere mate mee te maken kreeg. Simon Critchley gaat in op de beroemde polemiek tussen Reyner Banham en Aldo Rossi. Hun woorden gingen met architecturale daden gepaard; geschreven acties hebben tot gebouwde of ontworpen reacties geleid. Stefano Corbo legt in dit nummer de grootste afstand af in de tijd. De werken en ideeën van Peter Eisenman zijn voor een belangrijk gedeelte ontwikkeld in reactie op Palladio. Toch valt het krachtenspel tussen beiden niet zomaar te isoleren: er spelen ook andere interpreters van Palladio een rol, zodat Eisenman door middel van diens werk met vaderfiguren zoals Colin Rowe rekeningen kan vereffenen.

De drie laatste bijdragen gaan over de jaren 1970 en 1980. Isabelle Doucet heeft het over de pogingen van het ARAU om het hoofd te bieden aan Brusselse stadsontwikkelingen: een scherpe politieke reactie in de vorm van *contreprojets* op een brede, soms ongrijpbare actie van kaalslag en radicale stedelijke vernieuwing. Christophe Van Gerrewey reconstrueert de breuk tussen twee architecten die samen studeerden en een bureau voerden: Lucien Kroll en Charles Vandenhove. Vanaf de jaren 1970, zoals emblematisch blijkt uit de studentenwoningen die ze bouwden, gingen ze een tegenovergestelde richting uit, exemplarisch voor het krachtenveld van participatie en autonomie dat de architectuur blijft bepalen. Léa-Catherine Szacka, tot slot, heeft het over de duidelijkste en meest onvatbare reactie op de moderne architectuur: het postmodernisme. Het kritisch-regionalisme dat Kenneth Frampton ontwikkelde in de jaren 1980, is ondenkbaar zonder de debatten en kritieken van zijn tijdgenoten.

3.

Zo eindigt de reeks reconstructies van acties en reacties in deze *OASE* rond 1985. Het is verleidelijk om te suggereren dat het actie-en-reactie-model samen met de twintigste eeuw is verdwenen. Vandaag lijkt het architectuurveld tegelijkertijd geglobaliseerd en geïndividualiseerd. Betekenisvolle en tegenstrijdige relaties aangaan, polemisch reageren op acties van collega's, een positie bij een ander onderkennen én vervolgens een duidelijke positie innemen en die beargumenteerd communiceren: als het al niet onmogelijk is geworden, dan is het eerder zeldzaam.

Er zijn verschillende manieren om dat gedeeltelijk te verklaren. Een belangrijke oorzaak heeft te maken met de manier waarop intellectuele arbeid nu is georganiseerd. Fundamenteel is de exponentiële groei en het succes van de architectuur én van de architectuurcultuur. Positiebepaling vereist, hoe beperkt, intuïtief of voorlopig ook, een vorm van analyse, synthese en oordeelkundigheid. Wie kan vandaag beweren

architecture, there are still about 380,000 voices that have something interesting to say about architecture. Theoreticians and historians – researchers – must work as hard as possible, and produce and publish as much as possible. Reacting openly and thoroughly to the work of someone who is not an immediate ‘peer’ is often considered as a waste of time, or as unscientific or operative criticism. The academic industry is equipped in such a way that it has become a taboo to say something about a subject that has already been claimed by someone else. Recent developments in architecture are usually disregarded by the ‘cultural scientist’ striving for exactitude. Action and fundamental reaction – always for at least 50 per cent a matter of the present – are heavily impeded by this.

Also, among architects there reigns, next to this, mainly a polite *laissez faire*: in soft voices and in backrooms the work of others garners reactions, but writing out, defining, let alone evaluating positions is often equated with taking food out of the mouths of colleagues, or with unsympathetic jealousy. In times of economic crisis, unity is expected, and the space disappears for what is not immediately, effectively and in a conformist way aimed at realisation. Nevertheless, a reasoned and critical relationship with contemporary or historical thought remains one of the most powerful engines for an approach to architecture, as was for example explicated in *OASE 92* (2014), devoted to codes and continuities in contemporary practice and in history. It can, however, be guessed that architects, and maybe even architecture students too, have little time for reflection, nor for the reaction and the action that can be its result.

This is of course a social question. Reactions to actions are never simply highly individual utterances – they are important because they express something that is valid on a social level for many people at the same time. The early work of OMA and Rem Koolhaas, for example (the subject of *OASE 94* from 2015), was both a direct expression of the spirit of the age as well as an idiosyncratic reaction to it. Already in 1998, American author David Foster Wallace said:

I’m 35, and I think for the generation that starts with me or a couple years younger, the whole defining thing is that there can be no spokesman. It’s completely atomized, and there’s nothing like a kind of unified consciousness the way there was, I don’t know, in the ‘60s, or even during that kind of conservative spasm in the ‘80s.⁹

The definition of the current era, roughly since 2000, could be that it resists definition, or that at least almost everything in the world seems to stand in the way of the formation of collective truths and rallies. In such a climate action and reaction are indeed, in the worst case, replaced by *tweets* and *quotes*; instead of currents, groups or trends, the only space left is for the individual and the singular piece of architecture.

And still: the desire remains for massively shared or, on the contrary, rejected convictions, also in architecture. Action and reaction should be granted the chances that belong to a suitable way of communication. These chances do not drop out of the blue, and just like architecture itself, they need to be created, for example in a journal. The title of *Oppositions*, a journal that delivered the most important and lasting contribution to Western architectural culture, was not chosen by accident in 1973 by Eisenman, Frampton and Gandelsonas.¹⁰

9 David Foster Wallace, *The Last Interview and Other Conversations* (Brooklyn/London: Melville House, 2012), 41.

10 See also: Joan Ockman, ‘Resurrecting the Avant-Garde: The History and Program of Oppositions’, in: Beatriz Colomina (ed.), *Architecture-production* (New York: Princeton Architectural Press, 1988), 180–199; Beatriz Colomina and Craig Buckley, ‘New York – Barcelona – Milan: Peter Eisenman, Kenneth Frampton, Mario Gandelsonas and Anthony Vidler Discuss *Oppositions*’, in: Colomina (ed.), *Clip Stamp Fold: The Radical Architecture of Little Magazines. 196X to 197X* (Barcelona/Basel/New York: Actar-BirkhäuserD, 2010), 58–69.

een scherpe blik te hebben op alles wat er wordt gebouwd? Heeft er – buiten de prijsvraagjury – iemand bijvoorbeeld kennisgenomen van nog maar enkele van de 1.715 ontwerpen die zijn ingediend voor de Guggenheim Helsinki Competition in 2014? Wie weet wat er over één bepaald en duidelijk afgebakend onderwerp gedurende de afgelopen tien jaar bij elkaar is geschreven? En is er sinds 2000 één tekst of één boek verschenen dat door een meerderheid van het architectuurveld is gelezen?

Die situatie is kenmerkend voor zowel de productie als de reflectie. Op een website als Academia.edu zijn meer dan 38 miljoen academici verzameld. Zelfs als een honderdste zich met architectuur bezighoudt, dan gaat het nog om 380.000 stemmen die iets belangwekkends te zeggen hebben over architectuur. Theoretici en historici moeten zo hard en zo veel mogelijk werken, produceren en publiceren. Openlijk en diepgaand reageren op het werk van *non-peers* wordt vaak als tijdverlies beschouwd, of als onwetenschappelijke of operatieve kritiek. Het academische bedrijf is zodanig ingericht dat het een taboe is geworden om iets te zeggen over een onderwerp dat reeds door iemand anders is ‘geclaimd’. Recente ontwikkelingen in de architectuur blijven meestal buiten beschouwing voor de naar exactheid strevende wetenschapper. Actie en fundamentele reactie – altijd minstens voor de helft een zaak van het heden – worden daardoor sterk bemoeilijkt.

Ook onder architecten onderling heerst daarnaast voornamelijk een beleefd *laissez faire*: er wordt fluisterend en in achterkamers gereageerd op andermans werk, maar posities uitschrijven, definiëren en laat staan evalueren, wordt vaak gelijkgesteld aan broodroof of aan weinig sympathieke jaloezie. In tijden van economische crisis wordt eensgezindheid verwacht, en verdwijnt de ruimte voor wat niet meteen zo effectief en conformistisch mogelijk op realisatie is gericht. Toch blijft de berekeneerde en kritische verhouding tot een contemporain of historisch denken een van de meest krachtige motoren voor een architecturaanpak, zoals bijvoorbeeld uiteengezet in *OASE 92* (2014). Dit nummer werd gewijd aan codes en continuïteiten in de praktijk en in de geschiedenis. Het laat zich echter vermoeden dat architecten, en misschien zelfs architectuurstudenten, te weinig tijd hebben voor reflectie, en voor de reactie en actie die er het gevolg van kan zijn.

Natuurlijk is dat een maatschappelijke kwestie. Reacties op acties (zoals ze in dit nummer verzameld worden) zijn nooit zomaar hoogstpersoonlijke oprispingen – ze zijn belangrijk, omdat ze iets tot uitdrukking brengen dat op een maatschappelijk niveau voor vele mensen tegelijkertijd geldt. Het vroege oeuvre van OMA en Rem Koolhaas bijvoorbeeld (het onderwerp van *OASE 94* uit 2015) was zowel een directe uiting van de tijdgeest als een idiosyncratische reactie erop. In 1998 zei de Amerikaanse schrijver David Foster Wallace:

Ik ben 35, en ik denk dat de generatie die met mij of een paar jaar eerder begint, exact wordt gekenmerkt door het feit dat er geen zegsman meer kan zijn. Alles is compleet geatomiseerd, en er is helemaal niet zoiets als een soort eensgezind bewustzijn zoals het bestond, noem maar, in de jaren '60, of zelfs tijdens die conservatieve kramp in de jaren '80.⁹

De definitie van het huidige tijdperk, pakweg sinds 2000, zou dan ook kunnen zijn dat het zich niet laat definiëren, en dat haast alles in de wereld de vorming van een collectief in de weg lijkt te staan. In zo'n klimaat worden actie en reactie inderdaad, in het slechtste geval,

⁹ David Foster Wallace, *The Last Interview and Other Conversations* (Brooklyn/Londen: Melville House, 2012), 41.

Taking positions, searching for oppositions, and the mechanism of action and reaction itself, is without a doubt closely connected to the era of printing, and the Internet has brought about more chaotic, polycentric and amorphous constellations. Nevertheless, also other forms of public life, for example lectures and exhibitions, can be an incentive for architecture culture. With this issue of *OASE* we would like to make a start, but also give existing examples, by isolating some polemical couples and warring beliefs, both out of the chains of history and out of the ‘even covered field’ of actuality (to borrow and to amplify a term from another journal).¹¹ In this way, *OASE 97* is a sequel – a reaction after an action – to *OASE 90* (2013), centred on the question: ‘What is good architecture?’ In that issue, the request was to postulate individual perspectives on the quality and the *raison d’être* of architecture; in this issue, we try to answer the same question differently – by means of reconstructing or exposing relationships, by defining and evaluating both action and reaction, and by searching for, against all odds, shared forms of knowledge and consciousness.

In his book from 1999, Starobinski has indicated how there lurks something contradictory and maybe even fruitless in wanting to maintain this mechanism, and thus in opposing to individualisation: ‘The Romantic treatment of “action” and “reaction” was an attempt to re-enchant the world through terms that had contributed to its disenchantment.’¹² All the same, he has also indicated how releasing this pattern of thinking and doing entails a dangerous passivity, and a forbearing but almost selfish submission to the course of things and to an invisible hand that may or may not rule the world:

To phrase this differently: action/reaction is a given that is de facto omnipresent. If one does not wish to submit to it, one must master it. To submit, according to a providentialist vision of history, would be simply to leave it in the hands of God, who carries out his designs for the best: we have but to endure, hope, be patient, and try to understand. In the opposite case, if one believes it possible to *intervene* with a view to ensuring security, tranquillity, and happiness in our own or a community’s interests, then there is an action to be undertaken.¹³

11 Matteo Costanzo et. al (eds.), *San Rocco*, no. 2 (2011).

12 Starobinski, *Action and Reaction*, op. cit. (note 1), 367.

13 *Ibid.*, 305–306.

vervangen door *tweets* en *quotes*; in plaats van stromingen, groeperingen of tendensen is er alleen nog plaats voor het individuele en eenzelvige bouwwerk.

En toch blijft het verlangen naar met velen gedeelde of juist verworpen overtuigingen bestaan, ook in de architectuur. Actie en echte reactie moeten de kansen krijgen die horen bij een geschikte manier van communiceren. Die kansen doen zich niet vanzelf voor, en moeten, net als architectuur zelf, worden gecreëerd, bijvoorbeeld in een tijdschrift. De titel van het tijdschrift *Oppositions*, dat in de late twintigste eeuw de belangrijkste en meest blijvende bijdrage aan de westerse architectuurcultuur heeft geleverd, werd in 1973 niet toevallig door Eisenman, Frampton en Gandelsonas gekozen.¹⁰ Het innemen van een positie, het opzoeken van tegenstellingen en het mechanisme van actie en reactie is dan ook voor een deel verbonden met het tijdperk van de boekdruk-kunst; en het internet heeft bepaald meer chaotische, polycentrische en amorfe constellaties tot stand gebracht. Toch kunnen ook andere vormen van publiek leven, zoals lezingen en tentoonstellingen, een stimulans betekenen voor de architectuurcultuur. Met dit nummer van *OASE* willen we daartoe zowel een aanzet als een voorbeeld geven, door enkele polemische paren en overtuigingen als koppels te isoleren, zowel uit de ketting van de geschiedenis als uit het *even covered field* van de actualiteit (om een term aan een ander tijdschrift te ontleen en uit te breiden).¹¹ *OASE 97* is op die manier een vervolg – een reactie na een actie – op *OASE 90*, verschenen in 2013, en met als centrale vraag: ‘Wat is goede architectuur?’ In dat nummer werd verzocht om individuele standpunten over de kwaliteit en de bestaansredenen van architectuur; in dit nummer proberen we dezelfde vraag anders te beantwoorden – door middel van het reconstrueren of blootleggen van relaties, door het bepalen en het evalueren van zowel de actie als de reactie, en door toch op zoek te gaan naar gedeelde vormen van kennis en bewustzijn.

In zijn boek heeft Starobinski aangegeven hoe er iets tegenstrijdigs en misschien wel tevergeefs schuilt in het in stand willen houden van dit mechanisme, en dus in het bestrijden van individualisering: ‘De romantische behandeling van actie en reactie was een nieuwe poging om de wereld te betoveren op basis van termen die hadden bijgedragen aan haar onttovering.’¹² Toch heeft hij ook aangegeven dat het loslaten van dit patroon van denken en handelen een gevaarlijke passiviteit met zich meebrengt, en een lijdzame en haast egoïstische onderwerping aan de loop der dingen en aan een al dan niet onzichtbare hand die de wereld regeert:

Anders gezegd, actie/reactie is dus een alomtegenwoordig gegeven. Als je je er niet aan wil onderwerpen, moet je het zien te beheersen. Ermee instemmen zou volgens een voorzienige visie op de geschiedenis betekenen dat het aan God moet worden overgelaten om zijn plannen tot een goed einde te brengen: wij hebben (in dat geval) enkel te verduren, te hopen, te wachten, en proberen te begrijpen. In het tegenovergestelde geval, als we geloven dat het mogelijk is om *in te grijpen* en op die manier veiligheid, rust en geluk te bekomen voor onszelf of voor de gemeenschap, moet er actie ondernomen worden.¹³

10 Zie daarover: Joan Ockman, ‘Resurrecting the Avant-Garde: The History and Program of Oppositions’, in: Beatriz Colomina (red.) *Architectureproduction* (New York: Princeton Architectural Press, 1988), 180-199; Beatriz Colomina en Craig Buckley, ‘New York – Barcelona – Milan: Peter Eisenman, Kenneth Frampton, Mario Gandelsonas and Anthony Vidler Discuss Oppositions’, in: Colomina (red.), *Clip Stamp Fold: The Radical Architecture of Little Magazines. 196X to 197X* (Barcelona/Bazel/New York: Actar/BirkhäuserD, 2010), 58-69.

11 Matteo Costanzo et al., ‘Editorial’, *San Rocco*, nr. 2 (2011).

12 Starobinski, *Action et réaction*, op. cit. (noot 1), 351.

13 Ibid., 291-292.